

РЕЦЕНЗИЯ

на

дисертационния труд на Зозан Тархан „Власт и идеология в Ранната

Новоасирийска империя (934–745 г. пр.Хр.)“

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

от доц. д-р Майя Василева

Департамент Средиземноморски и източни изследвания, НБУ, София

Изборът на дисертационната тема е много сполучлив. Историята на Ранната Новоасирийска империя е доста по-слабо проучена в световната наука в сравнение с късния период на империята. В българската историография почти напълно липсват изследвания върху древния Изток и появата на подобна дисертация е събитие, което трябва да се насърчи с оглед на бъдещо развитие на това научно поле от старата история в България.

Дисертацията на Зозан Тархан се състои от 336 страници, въведение, четири части, разделени на глави и подглави, заключение, библиографски списък, приложение от пет части: речник на академични термини, таблица, карти, планове и изображения.

В увода много добре са структурирани целите и задачите на работата. Обоснована е методологията на изследването: комплексен метод, който включва анализ на клинописните текстове, на визуалния материал и на археологическите данни, въз основа на който да се достигне до синтез и заключение по избраната тема. Историографският преглед показва отлично познаване на библиографията по темата, издадена до момента.

Дисертантката е извършила огромна работа. Задълбочената ѝ подготовка по академичен език в резултат на специализациите ѝ в чужбина ѝ дават възможност да преведе, компетентно да коментира и дискутира асирийските текстове, свързани с темата на дисертацията. В България хората, които могат да направят това са по-малко от пръстите на едната ръка.

Първата част е посветена на изворите. З. Тархан разглежда подробно различните видове писмени извори: царски надписи и списъци, списъците *limmu*, хроники, ритуални и култови текстове, литературни творби. Археологическите сведения включват преди всичко останките от строежите и дворците в Калах (Нимруд), а изображенията са свързани

главно с Ашурназирпал II и Салманасар III. Авторката отлично познава особеностите на всеки вид извори, с които работи и трудностите, свързани с тях.

Втората част на дисертацията е най-кратка и има за цел да представи исторически очерк за Старо- и Средноасирийското царство, за да очертае контекста на разглежданите проблеми през Новоасирийската империя. Както се вижда от следващите глави, някои от елементите на царската власт и идеология са наследени от предишните периоди – идеята, че царят е избран от боговете, царят е жрец на бог Ашур от Адад-нерари I насетне; царят е строител.

Третата част на дисертацията „Властта в Ранната Новоасирийска империя“ е ядрото на работата и е най-голяма по обем. Тархан разглежда подробно в отделни глави действията на всички асирийски царе от периода, като само наследниците на Адад-нерари III са включени общо в една глава поради недостатъчната изворова база за събитията по време на тяхното управление. Авторката обръща внимание на дискусията за началото на Новоасирийската империя и аргументирано се присъединява към мнението на учените, които смятат, че този период започва именно с управлението на Ашур-дан II (934–912 г. пр.Хр.). За изложението си тук, Зозан Тархан приема един тричастен модел, отразен и в заглавията на подглавите – за всеки владетел първо се описват и коментират военните му походи и завоевания, след това – строителната дейност и накрая – обобщение на управлението му.

При описанието на военните кампании на асирийските царе и проследяването на маршрута на армията З. Тархан уточнява локализацията на редица топоними, споменати в изворите, както и промяната в употребата на някои от тях в различните периоди, което е приносен момент в дисертацията. При детайлния анализ на сведенията за съответния поход авторката оспорва и поправя някои по-ранни преводи на тези текстове на английски език (напр. с. 75). Намирам за добре аргументирано мнението ѝ против отъждествяването на Наири и Урарту, както и употребата на първия топоним отначало в множествено число, а след Ашурназирпал II – вече в единствено число (с. 86-88). Анализът ѝ показва, че първоначално Урарту е част от страните Наири, а при политическото издигане на страната двата топонима вече стават синонимни. Екскурсът е поставен при разглеждането на управлението на Ашурназирпал II, тъй като този асирийски владетел най-активно действа срещу Урарту.

Най-голямото си могъщество Ранната Новоасирийска империя достига при управлението на Ашурназирпал II и Салманасар III. Техните царствания са и най-добре осветени от писмените и изобразителните документи, затова и на тях дисертантката отделя повече място в работата си. Документите на тези царе дават и по-ясна представа за идеологическата пропаганда на империята. При Ашурназирпал II, наред с традиционните текстове върху глинени таблички и царски надписи, се издигат много повече релефи, статуи на входа на завладените градове и скални надписи. Сред многобройните военни походи на Ашурназирпал II наистина заслужава да се отбележи завоевателната му политика на запад, подчиняването на къснохититското царство в Каркемиш („страната Хати“) и достигането до Средиземно море, където царят ритуално измива оръжията си (с. 101-105).

Във вътрешната си политика Ашурназирпал II остава преди всичко с цялостното преустройство на Калах и провъзгласяването му за столица в 879 г. пр. Хр. Строителната дейност е много активна. Въпреки съобщенията за завладени и разрушени градове, археологическите данни показват, че всъщност те са били обновени.

Не по-малко успешен е и Салманасар III. По негово време се въвежда датирането на събитията по поредна година на управление на владетеля (*palû*). Той продължава експанзионистичната политика на предшественика си в западна посока – към Табал и Куе, а новата посока на военни действия е към Иран.

Тази част от дисертацията показва вкуса на авторката към военно-политическата история на Ранната Новоасирийска империя, но е несъразмерна по обем с другите части на работата и главно с текста, посветен на идеологията. Тук изложението би могло да бъде по-стегнато и да не се разглеждат всички военни кампании в такива детайли, защото това не допринася с нищо към формулираната тема на дисертацията. Говорейки за власт би било добре да се види как се упражнява тази власт в новозавладените територии. Третата част завършва с глава за институциите и длъжностите в империята (с. 183-193). Текстът е изключително ценен. Зозан Тархан справедливо отбелязва, че от писмените свидетелства за тези длъжности не може да се очертае сигурна йерархия между тях. Въпреки това, малко повече анализ на тяхната роля в налагането на властта би подобрил текста.

Четвъртата част на дисертацията е посветена на другата основна тема, обявена в заглавието – идеологията на Ранната Новоасирийска империя. В уводната част авторката

разглежда теоретично въпроса какво се разбира под „идеология“ и сполучливо се насочва към мнението на М. Ливерани (с. 195-199). Тархан цитира и редица други учени, писали по въпроса в последното десетилетие, за да обоснове избора си на термините „имперска идеология“ и „имперска мисия“. В следващите глави се разглеждат различните аспекти в изявите на асирийските царе, които най-ярко разкриват тази имперска идеология.

В главата „Царят, избран от боговете“ логично най-напред се обръща внимание на титулатурата, която красноречиво показва тази богоизбраност на царя. В голяма степен тя е наследена още от времето на Шумер и от староасирийската епоха. В Ранната Новоасирийска империя царят продължава да бъде „назначен от Енлил“ и „управник на бог Ашур“, но в самото изписване на титулните формули има разлика (с. 201). Интересно е защо именно титулатурите на Ашурназирпал II са най-разнообразни и разгърнати – дали защото той изглежда като най-успешния владетел от епохата или това се дължи на по-добрата изворова база за неговото управление?

Намирам за добро попадение интерпретацията на З. Тархан на релефа от тронната зала на Северозападния дворец на Ашурназирпал II (с. 207-208). Оспорвайки традиционното мнение за двойно изобразяване на царя, тя предлага сцена по предаване на властта от предишния цар Тукулти-Нинурта II, санкционирана от божеството.

В главата „Коронационният ритуал“ (според мен по-доброто название би било „Ритуал по коронацията“) З. Тархан демонстрира специализираните си умения в работата с фрагментирани клинописни текстове и коментира техните колации и проблемите, които те поставят. Отново се откроява управлението на Ашурназирпал II, който въвежда празника на Нинурта, пазител на царските регалии и вероятно това е бил моментът, в който се е препотвърждавала царската власт (с. 212-214). За последното предположение мнението на авторката е добре аргументирано в дискусия с досега изказаните виждания в историографията. Тархан коментира и формулата за годината на възцаряване на асирийския владетел, която би могла да доведе до хронологически проблеми (с. 216-217).

В тази глава прави впечатление липсата на текст за самия ритуал – какво точно е било извършвано при коронацията на царя. Не се привежда превод на текст, както това се прави при други случаи, нито има изложение за самите действия.

Неизменна част от имперската идеология е представянето на царя като жрец и като върховен жрец. Сериозната работа с изворите позволява на докторантката да отбележи

разликата между царските надписи и ритуалните текстове – първите са с пропагандна насоченост, а вторите – с практическа, затова в тях по-рядко се споменават жреческите функции на владетеля. Отново, от управлението на Ашурназирпал II насетне се появяват епитети към споменаването на царя като жрец – „върховен“, „възвишен“, „грижовен пречистващ“ и „свещен“. Формулните споменавания на новоасирийските царе като жреци или отнасящи се до религиозния им сан са обобщени в таблица в приложението към дисертацията (с. 302).

Логично изглежда включването на визуалния материал именно в тази глава, макар че изображенията биха могли да се тълкуват в по-широк план – въобще в темата „Идеология“, а не само при „Царят като жрец“. Все пак в повечето случаи става дума за ритуален момент, представен както по каменните релефи от царските дворци, така и по цилиндричните печати. Сцените на воюващия или ловуващия от колесницата си владетел имат дълга традиция и ще продължат да се възпроизвеждат и след съществуването на Асирийската империя.

Напълно съм съгласна с интерпретацията на Тархан на предмета, често изобразяван по асирийските релефи и обикновено определян като средство за разгонване на насекоми (*fly-whisk*). Тя предполага, че това е предмет, чрез който се разпръскват ароматни вещества и който участва в сцени на либации (с. 226-227). Идеята не е напълно оригинална, но тук получава още по-пълна аргументация. Оригинално вече е виждането на докторантката за друг предмет, най-често приеман за черпак или лампа, който Зозан Тархан определя като преносим кадилник за пречистване.

В края на тази глава е представен превод на ритуален текст, в който царят е главно действащо лице.

Следваща глава разкрива същността на новоасирийската царска идеология – именно идеята за имперска мисия. Уводният текст е посветен на терминологични уточнения, свързани с „империя“, „имперска идеология“, „имперска мисия“ и „империализъм“, както и преглед на изказаните досега мнения в литературата, към повечето от които Тархан се присъединява. Следват примери от царските надписи, в които формулно се защитава т.нар. „отбранителен милитаризъм“ – експанзионистичната политика е обоснована не само при потенциална заплаха, но тя е и санкционирана от боговете. Обичайната фраза е „по заповед на Ашур“, но в надписите на различните царе се

вмъкват и други божества – най-вече Нинурта и Ищар. З. Тархан предлага задълбочен анализ на множество текстове, описващи военните действия на новоасирийските царе, като коментира различните нюанси, свързани именно с имперската идеология. В защита на имперската мисия, наложена или подкрепяна от боговете, са приведени и примери от релефите, които изобразяват бойни сцени или пък победените и пленени противници.

Към разгледаните аспекти на царската власт и пропагандирането ѝ логично се прибавят и свръхестествените качества на владетеля, отбелязвани в надписите. Те са анализирани в подглавата „Царят, нямащ равни“. Разбира се с тези качества асирийският цар е надарен от боговете. Тархан представя дискусията за божествения произход на царя в съвременната историография (с. 246-248) и от следващото ѝ изложение се вижда, че се съгласява с авторите, които отричат божествената същност на владетеля. В надписите най-често се споменава неговата извънредна мъдрост, но също така и изключителните му войнски качества, силата, смелостта и героизмът. Към такова послание са ориентирани и изображенията върху релефите от дворците и върху печатите – ловните сцени са особено подходящи за целта.

В последната подглава „Персоналният дворец и иконографските извори като маркери за царска власт“ се анализира идеологическият смисъл на ролята на новоасирийския цар като строител, добре засвидетелствана в изворите. Пропагандната цел на новите строежи е продължение на стара месопотамска традиция и ще продължи и през късната епоха на Новоасирийската империя. Тархан разкрива този елемент от царската идеология чрез отбелязването на строителните ритуали, надписите, които се поставят в основите на градежа. Текстовете съдържат благословии към следващите владетели, които ще се грижат за постройката и проклетия срещу неприятелите, които биха я разрушили. Издигането на нов персонален дворец от всеки следващ владетел или пристрояване на нова сграда към вече съществуващ дворец са част от царската пропаганда.

В този раздел на дисертацията са най-много използвани археологически сведения. Изложението за архитектурата и украсата на Северозападния дворец на Ашурназирпал II, за постройките, издигнати от Салманасар III, са илюстрирани с планове и снимки в приложението на дисертацията. Докторантката коментира неизяснените функции на някои от сградите на Салманасар III. Тархан анализира идеологическото послание на подредбата на релефите в Тронната зала на Северозападния дворец, сцените

върху тях (отчасти дискутирани в предходни глави) и многократното повторение на стандартен надпис за могъществото на царя. В идеологически план тя открива единство на посланията в текстовете и в изображенията, украсявали дворцовите комплекси на владетелите.

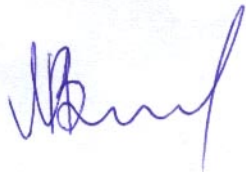
Заключението на дисертацията резюмира изложеното в работата. Като се има предвид експанзионистичната имперска политика на царете, която е и много по-добре засвидетелствана, може би е оправдано по-пространното ѝ отразяване. Струва ми се, обаче, че това резюме можеше да е доста по-кратко и да се избегнат ненужните повторения. Същинският синтез на извършената работа е доста малък по обем. Като че ли заключенията трябва да се търсят в края на всяка част и глава.

Следва библиографският списък, който показва отличната осведоменост на Зозан Тархан в историографията по темата. Приложението на дисертацията включва изключително полезен списък на длъжностите в Новоасирийската империя, имената на месеците в стандартния месопотамски календар, една таблица, две карти, 10 плана, главно на постройките в Калах, и 49 фигури – фотографии на дискутираните паметници.

Авторефератът отразява вярно и в пълна степен разглежданите в дисертацията проблеми. Съгласна съм и с посочените от автора приноси. З. Тархан е публикувала четири статии по темата на дисертационния труд, последната е под печат на английски език.

Смятам, че дисертацията на Зозан Тархан е принос в изучаването на Ранната Новоасирийска империя. Работата демонстрира уменията на дисертанта да работи с древните академични текстове. За първи път в българската литература се появяват множество откъси от асирийски царски надписи в превод на български език. Голяма част от тях са придружени от транслитериране, транскрибиране и филологически коментар. Докторантката уточнява локализации и идентификации на редица топоними; внесени са и хронологически уточнения. Анализирани са мотиви в царската идеология, които осигуряват реализирането на имперската мисия и завоевателна политика на асирийските владетели. Бих препоръчала, след необходимата редакция, дисертацията да бъде публикувана, по възможност в двуезичен вариант – на български и на английски език.

След всичко казано до тук, убедено препоръчвам на уважаемото жури да присъди на Зозан Мехмет Тархан образователната и научна степен „доктор“.

С уважение:

(доц. д-р Майя Василева)

София, 31 декември 2021 г.